

*І. Пилипенко, головний бібліотекар
Донецької ОУНБ ім. Н. К. Крупської*

НЕСТАЦІОНАРНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У наш час в основу діяльності вітчизняних бібліотек покладено принципи доступності інформації, просування знань до населення. Бібліотеки Донеччини, реалізуючи ці принципи, орієнтуються не лише на забезпечення інформацією в межах стаціонарної бібліотеки, а й активно використовують позастанціонарні форми обслуговування, у такий спосіб розширюючи інформаційний, культурний та освітній простір, без якого життя місцевої громади сьогодні важко уявити.

Практика обслуговування мешканців віддалених населених пунктів, трудових колективів, насельників робітничих гуртожитків відома з середини минулого століття, коли організовували пересувні бібліотеки та пункти видачі літератури. Пізніше на підприємствах, у закладах і організаціях було впроваджено відкриті бригадні та колективні абонементи. Охопленню населення читанням сприяли і бібліобуси – основний засіб доставляння літератури у віддалені міські й сільські райони.

Однак із часом використання нестанціонарних форм обслуговування у багатьох регіонах країни через низку причин почало скорочуватися. Проте у Донецькій області ці форми роботи залишаються однією з характерних особливостей діяльності бібліотек, а бібліотечні пункти – важливою складовою бібліотечної мережі. Хоча загальна кількість нестанціонарних пунктів порівняно з минулими роками зменшилася, з'явилися нові форми нестанціонарного обслуговування, що наближають книгу до користувача.

Сьогодні у Донецькій області функціонують 359 бібліотечних пунктів, 81 пересувний читальний зал. Укладено 842 договори про творче співробітництво та інформаційне обслуговування. Найрозгалуженіша мережа нестанціонарного обслуговування – у містах Донецьку, Макіївці, Маріуполі, а також у Добропільському, Красноармійському, Мар'їнському, Олександрівському районах.

Значного поширення набула така традиційна форма нестанціонарного обслуговування, як книгоношення, до якого долучаються не лише бібліотекарі, а й їхні добровільні помічники.

Заслужовує на увагу досвід **Маріупольської міської ЦБС для дорослих**. Сьогодні тут функціонують 10 бібліотечних пунктів: на виробничій ділянці агроцеху, у міській поліклініці, слідчому ізоляторі, санаторії-профілакторії та пансіонаті, у філіалі Донецького технічного університету, загальноосвітній школі, дитячому садку, молодіжній громадській організації «Щирість», кінотеатрі.

Робота з нестанціонарного обслуговування здійснюється на підставі договорів, що передбачають

співпрацю бібліотек та тих закладів, організацій, на базі яких створено бібліотечні пункти. Бібліотеки забезпечують пункти літературою, організовують її обмін, а безпосередньо обслуговують користувачів у бібліотечних пунктах, після навчання в бібліотеках, працівники закладів-партнерів. Треба зазначити, що всі бібліотечні пункти розташовано в окремих приміщеннях, завдяки чому забезпечено збереження фондів.

Кількісний та якісний склад фондів цих пунктів визначають бібліотекарі, орієнтуючись на контингент відвідувачів та їх запити. Наприклад, з 1980-х рр. у пансіонаті агроцеху металургійного комбінату ім. Ілліча працює бібліотечний пункт, організований бібліотекою-філією ім. М. Лермонтова Маріупольської міської ЦБС. Тут обслуговують відпочивальників – працівників металургійних комбінатів ім. Ілліча та «Азовсталь», учнів Маріупольського професійного аграрного ліцею № 141. Постійну частину фонду пункту становить художня література на різні читацькі смаки. Обмінна частина – а це галузева література та популярні журнали – поповнюється раз на місяць.

Студентів-заочників обслуговує бібліотечний пункт, створений ЦМБ ім. В. Г. Короленка на базі філіалу Донецького технічного університету. З огляду на це, його фонд формується літературою, що стане у пригоді студентам. Це підручники з психології, релігієзнавства, історії, культурології, технічні видання. Література обмінюється з урахуванням запитів користувачів відповідно до програми навчання.

Бібліотечний пункт, що розташований у приміщенні міської молодіжної громадської організації «Щирість», обслуговує членів цього об'єднання – студентів, робітників, службовців. Цю роботу проводить голова організації, активний читач ЦМБ ім. В. Г. Короленка В. Онацький. Добре знаючи інтереси своїх однодумців, він сам добирає літературу для пункту з фонду центральної бібліотеки. Фонд бібліотечного пункту змінюється в міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал.

Певною специфікою відрізняється формування фонду бібліотечного пункту, організованого за ініціативою бібліотеки-філії ім. О. Серафимовича Маріупольської ЦБС у приміщенні слідчого ізолятора. Бібліотека передає літературу до СІЗО в постійне користування, адже ці книги не можуть бути повернені в бібліотечний фонд з медико-гігієнічних міркувань. Комплекти таких видань формуються з книг, подарованих бібліотеці користувачами, та таких, що підлягають вилученню з бібліотечного фонду з різних причин.

Кожний бібліотечний пункт має свій режим роботи. Його, узгодивши з бібліотекою, встановлює адміністрація закладу, в якому цей пункт працює. Наприклад, бібліотечний пункт ЗОШ № 58, що є структурним підрозділом бібліотеки-філії ім. К. Симонова, майже 30 років обслуговує молодших школярів. Він працює протягом однієї години п'ять днів на тиждень. Зручний режим роботи має бібліотечний пункт, організований при дитячому садку № 101 «Сонечко», – з 8.00 до 17.00 впродовж тижня. Відвідувачі пункту – а це вихователі та персонал закладу – мають змогу одержувати книги та журнали з питань педагогіки, а також художню літературу.

Бібліотечний пункт у машинно-тракторних майстернях агроцеху № 9 Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча обслуговує його працівників по понеділках, середах та п'ятницях під час обідньої перерви. Раз на тиждень працює бібліотечний пункт у кінотеатрі «Савона». З 10.00 до 14.00 перед пільговими кіносеансами адміністрація кінотеатру організовує години відпочинку. Відвідуючи ці заходи, люди похилого віку можуть відпочити з книгою, журналом або взяти ці видання додому. Пенсіонери переважно цікавляться мемуарною та художньою літературою. В окремих випадках бібліотекарі ЦМБ виконують замовлення користувачів на літературу, якої немає в бібліотечному пункті.

Про ефективність роботи бібліотечних пунктів, організованих Маріупольською міською ЦБС для дорослих, свідчить така цифра: протягом 2011 р. було обслуговано 3 287 користувачів.

Крім бібліотечних пунктів, бібліотеки цієї системи використовують таку форму нестационарного обслуговування, як виїзні читальні зали. Ініціатором їх створення стала бібліотека-філія ім. О. С. Новікова-Приболя. Ще з 1990-х рр. такий читальний зал працює в пансіонаті ветеранів Великої Вітчизняної війни і праці № 2. У 2011 р. послугами залу скористалися 310 ветеранів. У 2005-му виїзний читальний зал було створено в єврейському благодійному фонді «Хесед». Його користувачами є 756 осіб. Виїзні читальні зали працюють двічі на місяць, кожної другої п'ятниці. Зміст роботи таких форм нестационарного обслуговування полягає в тому, що бібліотекарі в призначений день приносять свіжі періодичні видання, тож пенсіонери, інваліди та ветерани мають змогу ознайомитись з ними.

Бібліотеки Маріупольської ЦБС для дорослих продовжують обслуговувати вдома людей, які не в змозі самостійно відвідувати бібліотеки і відносяться до категорії соціально незахищених. На сьогодні нараховується 41 особа. Знайти таких людей допомагають міська та районні громадські організації інвалідів, а також користувачі книгозбірень.

Незважаючи на розвинену мережу бібліотек у м. **Артемівську**, і тут виникла необхідність використання нестационарних форм обслуговування населення. У 1992 р. було закрито стаціонарну біблі-

отеку в мікрорайоні Ступки, внаслідок чого мешканці залишилися без бібліотечного обслуговування. Працівники ЦМБ провели опитування щодо необхідності нестационарного обслуговування, за результатами якого в 2008 р. у мікрорайоні було відкрито бібліотечний пункт. Він працює два дні на тиждень, з 8.00 до 14.00. Роботу пункту забезпечує бібліотекар ЦМБ, і щорічно тут обслуговують понад 200 користувачів, яким видають майже 1500 пр. книг. Крім того, бібліотекар обслуговує дитячий садок № 34, що розташований у цьому мікрорайоні. Необхідну для юних користувачів літературу надає Центральна бібліотека для дітей через внутрішньосистемний абонемент.

Працівник бібліотечного пункту не обмежується обміном та видачею літератури. Тут оформлюються книжкові виставки до ювілейних та пам'ятних дат, проводяться огляди літератури, бесіди. До Дня квітів, який організував комітет мікрорайону Ступки, бібліотекарем оформлено книжкову виставку «Квітникарство, садівництво, виноградарство» та підготовлено огляд літератури «Готуємося до дачного сезону».

В Артемівській міській ЦБС розвинуто книгоношення, яким охоплено як індивідуальних, так і колективних користувачів. Особлива увага приділяється людям похилого віку та інвалідам. Бібліотекарі обслуговують 40 осіб – регулярно приносять їм додому книги, розповідають про літературні новинки. Наприклад, працівники міської бібліотеки для дітей завжди є бажаними гостями для дівчинки з особливими потребами Людмили Грициної, яка мешкає далеко від книгозбірні. Бібліотекарі приносять їй нові книжки та журнали, спілкуються з нею та її батьками.

З радістю зустрічає бібліотекарів з книгами і малеча з дитячих садків. В одному з них бібліотека-філія № 5 організувала клуб «Джерельце», мета якого – прищепити дітям любов до України, української культури, традицій та обрядів. Серед заходів, що відбулись у клубі, – бесіда «Національні обряди українського народу», інформаційна година «Масляна – проводи зими», гра «Віночок вити – життя любити», розмова «Мама мені вишила рушник» та ін.

Міська бібліотека для дітей та бібліотека-філія № 5 і № 8 обслуговують дітей, які відвідують кімнати школярів «Дружба», «Гвоздика», «Посмішка». Враховуючи інтереси юних читачів, бібліотекарі приносять їм добірки книг та періодичних видань, проводять цікаві заходи. Наприклад, не залишили підлітків байдужими заходи «Найрідніша моя мама» – до Міжнародного жіночого дня, та «Добро твоєї душі» – до Дня Святого Миколая.

Міська бібліотека для дітей також обслуговує учнів ЗОШ № 1, яка розташована на значній відстані від книгозбірні. Раз на місяць протягом навчального року бібліотекарі приносять добірки літератури за шкільною програмою та з позакласного читання, проводять огляди періодичних видань, інформаційні заходи до Дня знань, знаменних дат.

Ефективною формою залучення дітей до читання є пересувні читальні зали, які організують міська бібліотека для дітей та бібліотека-філія № 4. Остання створила такий зал у школі-інтернаті № 1, де раз на місяць бібліотекар ознайомлює учнів 1–9 класів з новими книгами та журналами, що надходять до бібліотеки.

Щорічно до Міжнародного дня захисту дітей ЦБД організовує роботу читального залу в міському парку культури та відпочинку. У 2011 р. цей захід відвідало чимало юних відпочивальників. Їхню увагу привернули яскраві обкладинки журналів «Мурзилка», «Дісней», «Яблунька», «Філя», що були представлені на журнальних столиках. Тим, хто виявив інтерес до літератури, пропонували огляд нових науково-популярних та художніх книг «Що цікавого прочитати?». Велику аудиторію завжди збирають різноманітні літературні конкурси, ігри, вікторини. Серед них – конкурс авторських казок «Придумай казку, зароби бубликів в'язку», літературна гра «Назустріч весняному літу», конкурс фантазій «Кумедні вихвалання» та ін. Такі творчі змагання дають можливість юним користувачам не лише продемонструвати свої знання, фантазію, а й отримати сувеніри, подарунки. Про ефективність пересувного читального залу свідчить те, що в 2011 р. цього дня до нього прийшло понад 130 осіб.

Виїзний читальний зал працює і в **Дружківській міській ЦБС**. У 2011 р. юнацький відділ ЦМБ організував його у професійному лиці № 36. Бібліотекарі двічі на місяць виїжджають туди з книгами та журналами з фонду бібліотеки, на які є замовлення учнів та викладачів. Виїзний читальний зал допомагає учням краще підготуватися до занять, оволодіти професійними знаннями. Корисний він і для педагогів, адже вони можуть ознайомитися з літературою, якої немає у бібліотеці лицю. Графік роботи виїзного читального залу узгоджується з бібліотекою цього навчального закладу.

Бібліотекарі юнацького абонементу проводять і соціокультурну роботу – організують огляди літератури, тематичні заходи. На прохання педагогів було проведено урок-застереження «Торгівля людьми: сучасне обличчя», історичну годину «Соборна Україна: погляд в минуле», літературну годину «Княгиня української поезії» (до 140-річчя від дня народження Лесі Українки). Для кращого сприймання матеріалу бібліотекарі демонструють відеофільми, готують електронні презентації.

Бібліотеки для дітей м. Дружківки уклали 19 договорів про творче співробітництво зі школами, дитячими садками, гімназією «Інтелект». Це дає можливість дітям отримувати книжки та журнали, не відвідуючи бібліотеку. Література видається через вихователя дитячого садка або класного керівника та обмінюється щомісячно.

Найбільший досвід у цьому напрямі має бібліотека-філія № 2 ім. В. Нестайка, бібліотекарі якої протягом 10 років відвідують чотири дитячі садки, приносять і часом навіть самі читають дітям книжки.

Особливо малечі подобаються твори В. Нестайка. Організують бібліотекарі й лялькові вистави, наприклад «Дюймовочка», «Сестриця Алёнушка і братец Иванушка», «Я дружу з комашкою, пташкою й ромашкою».

Бібліотекарі **Слов'янської міської ЦБС** при вирішенні питання організації мережі нестационарного обслуговування віддають пріоритет підприємствам, дошкільному та медичним закладам.

Наявність окремого приміщення у діагностично-лікувальному центрі психіатричної лікарні дозволила центральній бібліотеці для дітей відкрити бібліотечний пункт, який працює в будні дні. Обслуговування здійснює головний бібліотекар із сорокарічним стажем Н. Прудка. Знання проблем хворих дітей дозволяє бібліотечному фахівцю не тільки добирати для них потрібну літературу, а й проводити соціокультурні заходи. Дуже добре діти сприймають години сміхотерапії, казкотерапії, а також уроки-мандрівки, вікторини з використанням ігрових елементів.

За допомогою пересувних бібліотек обслуговуються на робочих місцях і працівники залізничного транспорту. У визначений день бібліотекарі доставляють літературу до вагонного та локомотивного депо станції Слов'янськ, санстанції залізничного вокзалу. Для зручності працюючих обмін літератури, яку добирають на замовлення користувачів та членів їх родин, здійснюється під час обідньої перерви. Найчастіше замовляють видання для самоосвіти, підвищення кваліфікації, а також художню літературу.

Пропонують бібліотекарі й соціокультурні заходи різноманітної тематичної спрямованості. Наприклад, працівники ремонтно-ревізійного цеху із зацікавленням сприйняли годину-спомин «Магістралі життя Петра Кривоноса», яку було присвячено 100-річчю з дня народження їх видатного земляка, державного діяча, ініціатора стахановського руху на залізничному транспорті. Для цієї ж аудиторії колектив бібліотеки-філії № 3 підготував історичну розвідку «Де знаходиться ріка Каяла», присвячену 825-річчю битви русичів з половцями. Тим, хто зацікавився подіями далекого минулого, було запропоновано бібліографічний список літератури.

Кожен населений пункт, що входить до сфери впливу міської ради **м. Добропілля**, має стаціонарну бібліотеку. Однак є такі віддалені місцевості, мешканці яких не завжди мають змогу дістатися до бібліотечних закладів. Таким користувачам, а також тим, хто за станом здоров'я не може відвідувати книгозбірні, літературу приносять штатні співробітники Добропільської міської ЦБС, волонтери та друзі бібліотек.

Добропільська ЦМБ організувала обслуговування колективу «Укртелекому». Більш як 30 співробітників цієї організації виявили бажання користуватися фондом бібліотеки в такий спосіб. Понад 4 роки бібліотекарі двічі на місяць приносять їм замовлені книги. Це переважно сучасна художня література,

періодичні видання з рукоділля, жіночі та кулінарні журнали.

Бібліотеки-філії Добропільської міської ЦБС обслуговують членів громадської організації інвалідів «Джерело», мешканців будинку-інтернату, працівників міської філії ВАТ «Ощадбанк», учителів та учнів ЗОШ № 18, вихователів шкільної кімнати «Орлик». Окрім доставляння літератури, бібліотекарі забезпечують деяких абонентів індивідуальною інформацією. Колективи цих організацій та закладів зацікавлені й у проведенні різноманітних заходів. Позитивні відгуки мали бесіди «Комп'ютер і книга», «Сучасне українське "фентезі"», огляди літератури «Сучасний best», «Українська проза для жінок».

Нестационарне обслуговування здійснюють і районні ЦБС області. Плідно в цьому напрямі працюють Добропільська та Олександрівська районні ЦБС.

У **Добропільському районі** в 43 із 62 населених пунктів немає стаціонарних бібліотек. З метою наближення інформації до мешканців у 33 із них створено бібліотечні пункти за місцем проживання, а в 9 – організовано книгоношення. Користувачами бібліотечних пунктів є 2 440 осіб (17,7% від загальної кількості користувачів ЦБС). Здебільшого це люди похилого віку та інваліди. Крім того, працівники бібліотечних пунктів обслуговують і виробничі ділянки, колективи закладів. Так, Шевченківська сільська бібліотека-філія організувала бібліотечний пункт у фермерському господарстві «Олена» та дитячому садку «Голубок», а Криворізька сільська бібліотека-філія – нестационарне обслуговування хворих у лікарні. Никанорівська сільська бібліотека-філія роботу читальні організує під час збирання врожаю. В обідню перерву на робочому місці проводяться інформаційні огляди, які сільські працівники сприймають із вдячністю, адже в «гарячу» пору їм бракує часу на ознайомлення з періодичними виданнями.

В **Олександрівському районі** всі населені пункти, в яких проживає 500 і більше осіб, мають стаціонарні бібліотеки. У 41 селі, де кількість населення менше, діють бібліотечні пункти. Стаціонарні бібліотеки мають від 1 до 9 бібліотечних пунктів. Це залежить від кількості сіл, що розташовані на далекій відстані від центральної садиби. Наприклад, Беззаботівська сільська бібліотека-філія обслуговує, крім свого села, ще 5 населених пунктів, що розміщені за 6 кілометрів від центральної садиби. Новоолександрівська бібліотека-філія організувала нестационарне обслуговування 6 сіл. Деякі з них розташовані від неї за 18 кілометрів.

У невеличких населених пунктах немає шкіл, будинків культури. Тому бібліотечні пункти там відіграють роль інформаційних і дозвілєвих центрів. Сільські бібліотекарі є ініціаторами проведення свят, що мають значення для всієї громади, наприклад, до Дня Перемоги. Проводяться тут й інші заходи: тематичні вечори («Для всіх закоханих і тих,

кого кохають»), бенефіс читача «Суцвіття родинного таланту» тощо. Центральна районна бібліотека організувала пересувну фотовиставку «Відлуння голодомору на Донеччині», яку побачили користувачі всіх бібліотечних пунктів.

Чимало роблять місцева влада, ветеранські організації, працівники шкіл для організації дозвілля людей похилого віку. Не лише стаціонарні бібліотеки, а й бібліотечні пункти проводять для них різноманітні тематичні вечори, вечори-зустрічі. Наприклад, у 2011 р. до Дня людей похилого віку Олександрівська районна ЦБС організувала загальносистемний захід «У старості мудреє лице», який відбувся майже в усіх населених пунктах.

Бібліотекарі, які обслуговують бібліотечні пункти, ведуть Зошити незадоволеного попиту. Завдяки цьому через МБА задовольняються запити користувачів літературою із фондів стаціонарних бібліотек.

Особлива увага приділяється контролю за літературою, що видається бібліотечним пунктам, пересувним бібліотекам та книгоношам. Ведеться відповідна документація, і це підвищує відповідальність бібліотечних працівників та волонтерів за збереження бібліотечного фонду.

Сучасна практика доводить необхідність різних форм нестационарного обслуговування, адже бібліотечні послуги надаються мешканцям у населених пунктах, в яких за соціальними нормативами функціонування стаціонарної бібліотеки недоцільно, а також забезпечують інформацією членів трудових колективів та інші категорії споживачів.

У той же час в організації нестационарного обслуговування існують проблеми, пов'язані в першу чергу з відсутністю транспорту. Бібліотечні працівники змушені доставляти літературу до віддалених населених пунктів та виробничих ділянок, розраховуючи тільки на власні сили та громадський транспорт. З цієї точки зору для бібліотекарів області взірцем є досвід зарубіжних колег, які для обслуговування віддалених користувачів активно застосовують можливості мобільних бібліотек. Вони надають користувачам доступ до Інтернету, різноманітну друковану та електронну інформацію, використовують в обслуговуванні сучасні комп'ютерні технології.

Позитивний досвід використання мобільних бібліотек за кордоном демонструє широкі можливості сучасних бібліотек й затребуваність нестационарних форм обслуговування. Не лише в Донецькій області, а й в інших регіонах країни є чимало людей, які не мають можливості отримати доступ до необхідної інформації, проте вони могли б одержувати її за допомогою бібліобусів, оснащених сучасним обладнанням, укомплектованих постійно оновлюваним фондом різноманітних видань. Очевидно, що сьогодні вирішити проблему «відродження» бібліобусів можливо лише на державному рівні за підтримки органів місцевої влади.